

**ŻYCIE JAKO WĘDRÓWKA.
TOPOS DROGI I WĘDROWCA
W POWIEŚCI WAŁERIJA SZEWCZUKA
*ТИНІ ЗНИКОМІ***

MARTA ZAMBRZYCKA

Uniwersytet Warszawski, Warszawa — Polska
m.e.zambrzycka@uw.edu.pl; ORCID: 0000-0002-2123-8531

**ЖИТТЯ ЯК ДОРОГА. ТОПОС МАНДРІВ У РОМАНІ
ВАЛЕРІЯ ШЕВЧУКА *ТИНІ ЗНИКОМІ***

МАРТА ЗАМБЖИЦЬКА

Варшавський університет, Варшава — Польща

АНОТАЦІЯ. У статті розглянуто мотив “життя як дороги” в прозі Валерія Шевчука. Матеріалом для аналізу обрано роман *Тині зникомі*, оскільки символіка дороги в цьому творі суперечить сучасній концепції номадичної людини, яка характеризується своєю неприв’язаністю, відірваністю від місця проживання та байдужістю до питань свого коріння й походження. Мета подорожі героїв роману, як і багатьох інших творів В. Шевчука, — пошук джерела: сімейного, культурного, духовного. Метафора подорожі базується на концепції Григорія Сковороди, для якого мандрівка символізує саморозкриття та моральне збагачення людини. Духовний шлях, який обирає герой роману В. Шевчук, веде не тільки до самопізнання, але й уводить в історію та цінності української культури, а тому герой самостверджується не тільки в особистому, але й у національному вимірах.

Ключові слова: В. Шевчук, мотив “життя як дороги”, символіка дороги, метафора подорожі, концепція Г. Сковороди.

**LIFE AS A WANDERING. TOPOS OF A JOURNEY IN THE NOVEL
OF VALERY SHEVCHUK *TINI ZNYKOMI***

MARTA ZAMBRZYCKA

University of Warsaw, Warsaw — Poland

ABSTRACT. The theme of the paper is a motive of “life as a journey” in the prose of Valery Shevchuk. I chose a novel *Tini Znykomi* as an illustrative material because of its symbolic picture of wandering, that stands in opposition to the modern concept of “nomadic man”, characterised by unbinding to places and indifference to their roots and origins. The aim of the journey in this novel (as in many other Shevchuk’s works) is not escaping from homeland or experiencing the diversity of the world. On the contrary, the goal is seeking the ancestral, cultural and spiritual origins. The metaphor of the journey is based on the concept of “spiritual journey” created by Hryhory Skovoroda, that aims at self-knowledge and moral improvement. At the same time, this “spiritual journey” embeds the main character in the history and values of his national culture and is the way to self-awareness — not only personal, but also national.

Ключові слова: V. Shevchuk, motive of “life as a journey”, symbolics of wandering, metaphor of wandering, conception of H. Skovoroda.

Tematem artykułu jest motyw “życia jako drogi” w prozie Walerija Szewczuka. Jako materiał ilustracyjny wybrałam powieść *Тині зникомі*. Wybór tego utworu został podyktowany specyfiką zawartej w nim symboliki drogi, która stoi w opozycji do współczesnej koncepcji człowieka nomadycznego, charakteryzującego się nieprzywiązaniem do miejsca i swoistą obojętnością na sprawy zakorzenienia i pochodzenia. Jak pisze ukraińska literaturoznawczyni Ludmiła Tarnaszyńska: „Człowiek w utworach Walerija Szewczuka jest zawsze w drodze, zawsze w trakcie poszukiwań”¹. Celem wędrówki nie jest jednak wyrwanie się z rodzinnych stron i rozmycie w różnorodności świata, lecz przeciwnie — poszukiwanie źródeł: rodowych, kulturowych, duchowych. Metafora podróży opiera się w prozie Szewczuka na zaczerpniętej z pism Hryhorija Skoworody koncepcji “wędrówki w głąb siebie”, której celem jest samopoznanie i moralne doskonalenie. Jednocześnie ta duchowa wędrówka osadza bohatera w historii i wartościach kultury rodzimej, stanowi drogę do samoświadomości nie tylko osobistej, lecz także narodowej. Wpisanie motywu podróży w kontekst ukraińskich poszukiwań tożsamościowych sprawia, że wędrowanie w prozie Walerija Szewczuka niewiele ma wspólnego z koncepcjami współczesnego człowieka jako nomady. Nieprzypadkowo większość swoich powieści ukraiński pisarz osadza w scenerii historycznej, stosując jednocześnie strategie narracyjne, przez niektórych badaczy jego twórczości określane jako postmodernistyczne².

Już sama definicja nomadyzmu, jako życia nieosiadłego / wędrownego stoi w opozycji do pojęć zakorzenienia i posiadania stałego domu. Współczesny nomadyzm stawia pod znakiem zapytania tradycyjne rozumienie ojczyzny, kulturę zaś każe pojmować w kategoriach ponadnarodowych. Powołując się na ustalenia Zygmunta Baumana można stwierdzić, iż podróż, rozumiana jako przemieszczanie się połączone z redefinicją pojęć zakorzenienia i związku z tradycją jest znakiem rozpoznawczym współczesnego społeczeństwa ponowoczesnego. Znana “specyfikacja” Baumana, wyodrębniająca poszczególne typy podróżników³ pozwala stwierdzić, że nomadyczność, traktowana ogólnie jako ciągła zmienność i brak stałości dotyka każdego aspektu życia ponowoczesnego człowieka. Jednym z wyznaczników współczesnego nomadyzmu jest rozumienie podróży jako wyzwolenia się z ograniczeń narzucanych przez własną społeczność, przekraczania granic kulturowych, doświadczania różnorodności. Anna Ciechanowska pisze, iż: „w przypadku nomady związek z ziemią, stałym miejscem czy punktem odniesienia ulega dekonstrukcji. Istotnym elementem budowania przez niego tożsamości nie jest przywiązanie do jednego miejsca, lecz wprost przeciwnie — przywiązanie do bycia pomiędzy.”⁴ Wynika z tego, że dla podmiotu nomadycznego nieistotne jest posiadanie stałego domu i jednej ojczyzny. Cytowana autorka pisze dalej: „Nomada (...) nie tęskni za ojczyzną — nie ma jej jednej [...] nieistotny jest dla niego cel podróży, [...] ważna jest podróż”⁵. Magdalena Pytlak podkreśla zaś, iż nomada to typ podróżnika, który wszędzie czuje się u siebie, utożsamia się z miejscem w którym aktualnie przebywa, jednak jest to utoż-

¹ Л. Тарнашинська, *Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління*, Київ 2010, с. 177. Тлум. cytату własne.

² Odczytanie twórczości Szewczuka w kontekście strategii narracji postmodernistycznej proponuje Natalia Horodniuk w książce *Знаки неobarокової культури Валерія Шевчука: компаративні аспекти*, Київ 2006.

³ Z. Bauman, *O turystach i włóczęgach, czyli o bohaterach i ofiarach nowoczesności*, [w:] *Ponowoczesność jako źródło cierpień*, Warszawa 2000, s. 133–155.

⁴ A. Ciechanowska, *Opisując nomadę*, [w:] „Kultura współczesna”, 4/2010, s. 193

⁵ Ibidem, s. 193.

samienie chwilowe, gdyż celem nomady nie jest symboliczne posiadanie ziemi, lecz chwilowa jej eksploatacja⁶. Specyficzna dla podmiotu nomadycznego jest również kategoria wiedzy / poznania, co można zaobserwować choćby na podstawie współczesnej literatury podróżniczej. Pisze o tym między innymi Anna Horolets w tekście *Dyskursywne konstruowanie podmiotu wiedzącego w wybranych relacjach z podróży*⁷. Autorka podkreśla, iż wiedza w tego rodzaju literackich relacjach, będących zapisem doświadczenia wędrowca / podróżnika stanowi wartość “przychodzącą z zewnątrz”, jest wiedzą o świecie zewnętrznym nabywaną w czasie podróży i nie mającą podłoża filozoficznego. Oczywiście, taka wiedza wzbogaca podmiot, jednak nie dotyczy samopoznania, może być wykorzystana jedynie jako narzędzie sprawdzenia samego siebie, określenia swoich granic i uwarunkowań. Zakreślona w bardzo ogólnych zarysach charakterystyka podmiotu nomadycznego stoi w sprzeczności z podmiotem wędrującym znanym z prozy Wałerija Szewczuka. Kategorię wiedzy jako poznania świata zewnętrznego, będącą w istocie gromadzeniem doświadczeń, ukraiński autor zamienia filozoficzno-mistyczną koncepcją poznania wewnętrznego, samowiedzy, która prowadzi do rozumienia istoty rzeczywistości. Koncepcję celowej rezygnacji z przywiązania do ziemi / ojczyzny pisarz zastępuje poszukiwaniem kulturowych korzeni i stopniowym odkrywaniem tożsamości, która jest nierozzerwalnie związana z rodzimą tradycją.

Wędrowka, tułaczka czy ucieczka stanowią motyw przewodni wszystkich niemal utworów Wałerija Szewczuka. Wątek drogi bywa wpisany w baśniową fabułę podróży do nieznanej, niebezpiecznej krainy, jak dzieje się w powieściach *Oko otchłani*, *У пащу дракона*, *Птахи з невидимого острова*. W powieściach *Мор* czy *Dom na wzgórzu* celem wędrowki jest miasto, przedstawione w konwencji rajskiej bądź nawiązującej do obrazów piekła. Niejednokrotnie Wałerij Szewczuk opisuje wędrowkę jako próbę powrotu do rodzinnego domu (*Привид мертвого дому*, *Птахи з невидимого острова*) Droga / podróż bywa też ucieczką i tułaczką (*Сповідь*, *Темна музика сосон*). Badacze twórczości ukraińskiego autora proponują różnorodne interpretacje, wpisując motyw drogi / podróży bądź w konwencję biblijnej przypowieści o synu marnotrawnym, jak czyni to cytowana wyżej Ludmiła Tarnaszyńska⁸, bądź też w filozoficzny kontekst poszukiwania drogi do samopoznania, co widoczne jest w interpretacji Romana Korohodskiego⁹. W każdym wypadku podróż stanowi metaforę ludzkiego życia, co sprawia, iż twórczość Szewczuka jest kolejną odsłoną jednego z najstarszych i najbardziej uniwersalnych toposów literackich¹⁰. Anna Moskalczuk wymienia następujące znaczenia symboliczne pojęcia drogi / wędrowki w prozie Wałerija Szewczuka:

1) droga jako metafora dorosłego życia (rozpoczyna ją opuszczenie rodzinnego domu *Dom na wzgórzu*, *Привид мертвого дому*, *Три листки за вікном*, *Стежка в траві*),

2) droga jako metafora życia rodzinnego (wspólna droga dwojga ludzi, *Dom na wzgórzu*),

3) droga jako metafora pamięci (*Тіні зникомі*, *Три листки за вікном*),

⁶ M. Pytlak, *Emigracje wyobrazone. Podmiot nomadyczny w Писма до Гаустин Georgiego Gospodinowa*, [w:] „Pamiętnik Słowiański”, 2011, LXI, s. 110.

⁷ A. Horolets, *Dyskursywne konstruowanie podmiotu wiedzącego w wybranych relacjach z podróży*, [w:] „Teksty drugie”, 3(135)/ 2012, s. 134–157.

⁸ Л. Тарнашинська, *Художня галактика Валерія Шевчука*, Київ 2001, с. 108.

⁹ Р. Корогодський, *У пошуках внутрішньої людини*, Київ 2002, с. 68.

¹⁰ K. Podemski, *Socjologia podróży*, Poznań 2005, s. 11.

4) droga jako proces zdobywania wolności (*Сповідь, Темна музика сосон, Срібне молоко*)¹¹.

W ramach niniejszego tekstu skoncentruję się na trzecim z wymienionych znaczeń drogi, utożsamiając ją z pamięcią. Łączy ona wymiar indywidualnych poszukiwań bohatera z szerszą problematyką tożsamościową, niezwykle ważną w kontekście ukraińskiej kultury. Kluczowymi pojęciami prozy Walerija Szewczuka są właśnie “dom”, “ród”, “ziemia”, oraz “kultura”, rozumiana jako uniwersum symboli decydujących o specyfice i odrębności narodowej. Ten tradycyjny sposób rozumienia człowieka — jako mieszkańca konkretnej, determinującej poczucie tożsamości przestrzeni — wynika w pewnym stopniu z ukraińskiej sytuacji politycznej. Dla narodu pozbawionego przez wieki możliwości decydowania o sobie, doświadczonego traumą totalitaryzmu kluczowym problemem jest dziś rekonstrukcja własnej tożsamości, odnalezienie odpowiedzi na pytania “kim jesteśmy” i “co determinuje naszą odrębność”. Przez ponad 20 lat niepodległości ukraińskie poszukiwania tożsamościowe obierały różne kierunki¹², jednym z nich była właśnie rekonstrukcja pamięci historycznej, w który to nurt wpisuje się również częściowo twórczość Walerija Szewczuka. Pole semantyczne wspomnianej przez Annę Moskalczuk drogi rozumianej jako pamięć wiąże się właśnie z ogromnym znaczeniem, jakie w prozie Szewczuka odgrywa historia ukraińskiego narodu i jego kultury. Autor wplata w siatkę fabularną wydarzenia, które faktycznie miały miejsce w przeszłości, buduje fabułę wokół wątków z życia postaci historycznych, cytuje i trawestuje teksty historyczne¹³. Natalia Horodniuk stwierdza, iż dążeniem przyświecającym całej twórczości Szewczuka jest rekonstrukcja kulturowej ciągłości, warunkującej poczucie zakorzenienia i umożliwiającej identyfikację kulturowo-narodową.

Powieść Walerija Szewczuka *Тіні зникомі* wydana w 2002 roku stanowi egemplifikację owego postulatu, jest również utworem, w którym kategoria podróży / wędrowności odgrywa kluczową rolę. Pod względem gatunkowym utwór jest fabularyzowaną kroniką, nawiązującą — wg Walentyny Sobol — do barokowych tekstów autobiograficznych Dmytra Tuptały, Wasyla Hryhorowycza-Barskiego czy nawet do dzienników Filipa Orłyka. Badaczka zauważa, że ze względu na znaczenie, jakiego w tekście nabiera kategoria podróży a także pod względem sposobu opisu tejże, utwór lub wybrane jego fragmenty można zestawić z gatunkiem itinerariusza¹⁴. Bohater powieści a zarazem jej narrator, Teodor Temnyckyj to żyjący na początku XIX wieku potomek dawnego, poleskiego rodu szlacheckiego, a także oficer armii rosyjskiej. Jest on podróżnikiem w dwóch co najmniej wymiarach. Sam siebie określa mianem syna marnotrawnego, którym stał się już w dzieciństwie, gdy — jak nakazywał ówczesny system edukacji — opuścił dom rodzinny i wyruszył po naukę do Petersburga, a następnie już na służbie wojskowej wędrował po rozległych terytoriach Rosji, a także bywał w krajach Zachodniej Europy. Poznajemy go w 1817 roku, gdy stacjonuje w podbitej przez Imperium Rosyjskie północnej Estonii. Sam o sobie bohater mówi: *Я виїхав із Лисовичів ще хлопцем, мене повіз до Петербургу мій*

¹¹ А. Москальчук, *Концепт дорога у структурі художньої картини світу В. Шевчука: традиційні та індивідуально-авторські складники*, [в:] „Синопсис: тексти, контексти, медія”, 3 (11) /2015, Електронний ресурс: <http://synopsis.kubg.edu.ua/index.php/synopsis/article/viewFile/162/153> (27.02.2018).

¹² Patrz: O. Hnatiuk, *Pozegnanie z imperium. Ukraińskie dyskusje o tożsamości*, Lublin 2003.

¹³ Więcej o motywach historycznych i znaczeniu historii w twórczości Walerija Szewczuka pisałam w: *Мотивы исторические в прозе Вадим Шевичука. Традиция українського бароку*, [w:] „Studia Ucrainica Varsoviensia”, t. 4/2016, s. 547–562.

¹⁴ В. Соболю, *Історіософія національної ідентичності (на прикладі праці Валерія Шевчука)*, [в:] „Донецький вісник Наукового товариства імені Шевченка”, 5/2004, с. 46.

значно старший брат¹⁵. Teodor zauważa, iż pragnienie podróžowania i skłonność do ucieczki od rutyny w poszukiwaniu nowości jest właściwa każdemu człowiekowi: [...] вічне, закладене в душі людській бажання до втечі, щоб пізнати найбільше незвіданих просторів, покинути звичне й віднайти нове¹⁶. Często wspomina o wielości odbytych w swoim życiu podróży: бажання бачити чужі краї та невідомі життєві терени, властиве юному вікові, було задоволене більше потреби¹⁷.

Liczne podróże nie dają jednak bohaterowi satysfakcji, oraz nie wzbogacają już jego osobowości. Mówi o nich w następujący sposób: незвідані простори не збагачують нас, а розчиняють у собі¹⁸. Na pierwszych kartach powieści przeżywa on rozterki związane z wewnętrznym poczuciem pustki. Przełom następuje pewnego wieczora, gdy targany niepokojem Teodor postanawia porzucić służbę wojskową i powrócić do rodzinnego majątku w poleskiej wsi Lisowyczi: бо мені цілком перехотілося блукати світами, досить на них надивився¹⁹. Od tego momentu zaczyna się druga, kluczowa dla utworu podróž. Jest to metaforyczna wędrówka w głąb pamięci o własnej rodzinie oraz o losach ziem, które ta rodzina zamieszkiwała od wieków i z którymi związane były losy jej członków. Ta metaforyczna wędrówka została określona przez Walentynę Sobol jako “podróż tożsamościowa”, jej celem jest bowiem nie tylko zdobycie wiedzy o losach przodków, lecz także określenie własnego miejsca w owym ciągu wydarzeń historycznych. Jak zauważa badacz twórczości Szewczuka Serhij Jakowenko, bohater omawianej powieści wykazuje bardzo wiele podobieństw do samego autora. W pewnym stopniu można odczytać go jako *porte-parole* samego Wałerija Szewczuka²⁰.

Wędrówka tożsamościowa łączy się w powieści-kronice *Тіні зникомі* z kompleksem wyobrażeń, które zdecydowanie zaprzeczają współczesnej diagnozie człowieka-nomady. Kluczową rolę odgrywają w powieści tradycyjne przekonania o znaczeniu miejsca urodzenia, o roli, jaką odgrywa określona przestrzeń, utożsamiana z historią zarówno w wymiarze indywidualnym, jak i szerszym, narodowym. Miejscami można nawet odnieść wrażenie, iż wyłaniająca się z kart powieści koncepcja człowieka i znaczenia, jakie w jego życiu zajmuje dom rodzinny i ojczyzna cechuje się swego rodzaju niewspółczesnością, nieprzystosowaniem czy zaprzeczeniem procesów zachodzących w dzisiejszym świecie. Świadczyć o tym może poniższy cytat: існує [...] тільки своє і не своє місце, своя і не своя місцина приземлення чи заземлення, яку Бог призначив кожному від народження і коли людина її покидає, а шукає незвіданого й чужого, вона покидає своє справжнє щастя, а віднаходить його видимість²¹.

Fundamentalny wymiar “wyprawy w głąb pamięci” podkreśla autor za pomocą sceny inicjującej, która narzuca owej wędrówce kontekst sakralny. Decyzję o porzuceniu służby i powrocie do domu, aby oddać się zgłębianiu rodowych tajemnic, podejmuje bohater pod wpływem osobliwej wizji-przepowiedni, której doznaje, przeczytawszy rozdział 22 biblijnej Księgi proroka Izajasza. W proroczej mowie przeciw Jerozolimie Teodor Temnyckij dopatruje się metafory losów ukraińskiego narodu, który po upadku Hetmanatu i pod rządami Katarzyny II uległ rusyfikacji i wynarodo-

¹⁵ В. Шевчук, *Тіні зникомі*, Київ 2002, с. 25.

¹⁶ Ibidem, s. 46.

¹⁷ Ibidem, s. 32.

¹⁸ Ibidem, s. 47.

¹⁹ Ibidem, s. 25.

²⁰ С. Яковенко, *Зникомі тіні Валерія Шевчука. Варіації автотематизму*, [В:] „Наукові записки” 19/2001, с. 12.

²¹ В. Шевчук, *Тіні зникомі*, Київ 2002, с. 45.

wieniu. Odniesienie do Biblii oraz porównanie tekstu prorocstwa z historycznymi losami Ukrainy uświęca przeszłość tej ostatniej, jest także rodzajem błogosławieństwa dla bohatera na drodze do samopoznania i poznania swojego rodu²². Zgłębiając historię swoich przodków, narrator dowiada się, iż byli oni pułkownikami wojsk zaporoskich, bliskimi współpracownikami Iwana Mazepy, członkami stowarzyszeń działających na rzecz przywrócenia autonomii Hetmańszczyźnie, a nawet spiskowcami działającymi na rzecz obalenia rządów Katarzyny II. Uświadamia sobie również nierozzerwalny związek jednostki z losami całej wspólnoty kulturowej.

Wyznaczająca główną oś fabularną metaforyczna wędrówka w rodzinną przeszłość łączy się z wieloma innymi, pomniejszych i dosłownie rozumianymi wyprawami, które pod względem narracyjnym wpisują się w długą tradycję literackich relacji z podróży, z detalicznymi opisami mijanych miast, wyglądu ludzi, obyczajowości i architektury. Pierwszą z nich jest podróż do domu, którą bohater podejmuje pomimo skrajnie niesprzyjających warunków pogodowych. Znajdziemy tu długi opis podróży w ulewnym deszczu, rozmokłych dróg i znudzonych, udręczonych pasażerów. Drugą istotną podróżą jest wyprawa do majątku Wasyla Kapnista we wsi Obuchiwka. Wyprawa ta stanowi dosłowne przemieszczanie się bohatera po terytorium byłego Hetmanatu, a zarazem jest jedną z najważniejszych wędrówek metaforycznych w powieści, podczas której Teodor nie tylko wpada na trop rodzinnej tajemnicy, lecz również zwiedzając miasta takie jak Czernihów, Nieżyn, Połtawa, Myrhorod, uświadamia sobie historyczne znaczenie tych terenów i spostrzega w jak wielkim stopniu są one przesiąknięte pamięcią kozaczyzny z jej kulturą, tradycją, obyczajowością. *Іхав я, як казав, на Чернігів, далі — Ніжин, звідти на Пирятин, Лубни та Миргород. [...] тільки в'їжджаєш у Малоросію з боку Великої Росії чи Білорусі, як відразу ж помічаєш різючу зміну в усьому: в норвах людей, обличчях, одежі, манері будівництва, а головне — у формах церковних споруд. [...] Ця культура мені була незнайома, але в ній прочувалося щось своє, рідне — ніби завмерла в глибині пам'яті мелодія співаної в дитинстві пісні²³. I dalej: *Те саме побачив і в Ніжині, також колись полковому місті, де в осередді згуртувалося з десятків церков тієї ж таки будови [...]. З немалою цікавістю розглядав і місцевий люд, [...] повільні, поважні рухи, вуса із звислими кінцями, глибокий спокій та іронічна зосередженість в очах — ось нащадки тих, котрі творили колись ті архітектурні дива²⁴. Tu na Myrhorodzkiem bazarze Teodor spotyka kobziarza, który uświadamia mu, że ukraińska tradycja i pamięć kozaczyzny pozostaje nadal żywa, lecz jest niedostępna dla tych, którzy dobrowolnie wyrzekli się własnych korzeni.**

Kategoria korzeni czy zakorzenienia stanowi jedno z kluczowych pojęć utworu. Wałeryj Szewczuk jako podstawę konstrukcyjną swojej powieści przyjmuje strukturę drzewa rodowego. Symbol drzewa wynika bezpośrednio z konwencji narzuconej przez formułę kroniki rodowej, a jednocześnie stanowi postulat ideologiczny oraz wyraz przekonań autora o związku człowieka z przestrzenią wartości kulturowych i narodowych. Iryna Prylipko w tekście *Художній синкретизм твору Валерія Шевчука Тіні зникомі* zauważa, że figura drzewa jest w powieści nierozzerwalnie związana z kategorią pamięci: „З образом дерева у творі Валерія Шевчука пов'язаний провідний мотив — збереження родової та історичної пам'яті. [...] Теодор Темницький — представник старовинного шляхетського роду — відчуває необхід-

²² Warto zauważyć, że sam tytuł rozdziału „Dolina Widzenia” oraz tytuł kolejnego rozdziału „Dom lasu” nawiązuje do prorocstwa Izajasza.

²³ В. Шевчук, *Тіні зникомі*, Київ 2002, с. 210.

²⁴ Там само, с. 211.

ність повернутися до рідної землі й дому, потребу пізнати свій рід”²⁵. Drzewo zostało w powieści utożsamione z człowiekiem: *Адже людина й справді ніби дерево: ноги її вривті в землю, звідки н’є сік її, [...] дерева ж, вирвані із землі, мертві (...), а досі я блукав світом, будучи вирваний із землі*²⁶.

Poprzez poznanie historii rodu bohater uświadamia sobie znaczenie szerokiego kulturowego kontekstu w jakim ów ród funkcjonuje, przechodząc ewolucję od jednostki oderwanej od korzeni, poprzez uświadczenie sobie znaczenia pamięci rodowej po intelektualne poczucie przynależności do przeszłości narodowej: „Досліджуючи родове дерево Темницьких, герой приходить до усвідомлення, що пізнання роду невіддільне від пізнання свого народу й Батьківщини, адже роди формують народність, яка живе на своїй [...] землі”²⁷. Sam Teodor Temnyckij podkreśla, iż jego ród był od wieków związany z terytorium, które określano różnymi nazwami: Ruś, Małorosja, Ukraina²⁸. Dowodem ewolucji świadomościowej bohatera może być fakt, iż Szewczuk uczynił go prototypem anonimowego autora *Historii Rusów*, XVIII-wiecznego zabytku literatury, który prezentował romantyzowaną wersję przeszłości Ukrainy. Podsumowując można stwierdzić, iż wewnętrzna podróż w historię rodzinną ugruntowuje bohatera w poczuciu silnej więzi z rodzimą przestrzenią, jej historią, specyfiką²⁹.

Uniwersum wartości kulturowych, utożsamianych z ukraińską przeszłością, nakreśla autor za pomocą licznych odwołań do XVIII-wiecznej literatury barokowej i sytuacji społeczno-politycznej. Ważną formą podniesienia rangi rodzimej kultury jest nawiązanie do postaci historycznych lub bezpośrednio wplatanie ich w fabułę. Taką postacią, będącą zarazem jednym z bohaterów powieści, jest Wasyl Kapnist, którego poezja i refleksje zasiały pierwsze ziarna świadomości narodowej u Teodora Temnyckiego. Takimi postaciami są również hetman Iwan Mazepa czy hetman Danyło Apostoł — pojawiający się we wspomnieniach o pradziadku i dziadku bohatera. Jednak kluczową, choć nie pojawiającą się bezpośrednio postacią jest XVIII-wieczny filozof Hryhorij Skoworoda, którego myśl i zawarta w niej symbolika przenika cały utwór. Wzmianki o Skoworodzie, jego poezji i filozofii pojawiają się w tekście kilkakrotnie, najczęściej we wspomnianych przez bohatera dawnych rozmowach i spotkaniach: *пробуваючи в Петербурзі [...] я завітав у коло своїх земляків і побачився там із Василем Капністом, поетом і людиною з величезною прихильністю до Малоросії. Саме він дав мені прочитати [...] псалми якогось Григорія Сковороди [...]. Тоді ж таки Василь Капніст дав мені прочитати якогось вірша, не знаю чийого авторства, в якому було звинувачення цариці Катерини за уярмлення Малоросії*³⁰.

Te wzmianki mają oczywiście duże znaczenie, uświadcniają bowiem bohaterowi jak daleko odszedł od źródeł własnej kultury i uległ rusyfikacji, jednak rola barokowego filozofa wydaje się w utworze znacznie większa, i sięga już samej struktury fabularnej, opartej na kategorii wędrówki i postaci wędrowca, poszukującego prawdy o samym sobie. Jak zauważa Roman Korohodski, topos drogi i wędrowca jest w twórczości ukraińskiego autora nierozzerwalnie połączony z systemem moral-

²⁵ I. Приліпко, *Художній синкретизм твору Валерія Шевчука „Тіні зникомі”*, [в:] „Волинь-Житомирщина. Істор.-філол. збірник з регіон. проблем”, 2010, с. 138.

²⁶ В. Шевчук, *ззнач. джер.*, с. 193.

²⁷ I. Приліпко, *ззнач. джер.*, с. 140.

²⁸ В. Шевчук, *ззнач. джер.*, с. 7.

²⁹ Т. Кухта, *Міфологеми дому і дороги у романі Валерія Шевчука „Тіні зникомі”*, [в:] Електронний ресурс: www.srw.kspu.edu (27.02.2018).

³⁰ В. Шевчук, *ззнач. джер.*, с. 17.

no-etycznych koncepcji Hryhorija Skoworody i układa się w spójny obraz duchowej wędrówki w “głąb siebie”, której celem jest samopoznanie i moralne doskonalenie³¹. O znaczeniu myśli Skoworody w omawianej powieści pisze też cytowana już Iryna Prylipko: „У формуванні ідейно-естетичної парадигми сімейної хроніки «Тіні зникомі», що властиво й багатьом іншим творам Валерія Шевчука, важливу роль відіграє філософія Григорія Сковороди. Провідне значення в усвідомленні власного призначення, у досягненні духовної гармонії для Теодора Темницького мала постать мандрівного філософа”³².

W powieści *Tini znikomi* odnajdujemy wyrażoną wprost, wspartą autorytetem Skoworody krytykę przekonania, iż podróż rozumiana jako przemieszczanie się w przestrzeni i odwiedzanie nieznanych stron stanowi źródło wiedzy istotnej z filozoficznego i tożsamościowego punktu widzenia: *Григорій Сковорода [...] в своїх віршах [...] переконував, що годі шукати щастя за морями-океанами, в чужих звичаях та чужих краях, бо воно, справжнє щастя, заховане в собі і в своїй землі, головна ж трудність те щастя віднайти. Воно [...] в чистому, високому серці просвіченої, розумної [...] людини*³³. Wiedzę istotną, wartościową i godną poszukiwania narrator utożsamia więc z kategoriami szczęścia i prawdy. Jednocześnie ta wiedza zostaje połączona ze świadomością przynależności do określonego kręgu tradycji, kultury i pamięci. Mówi o tym wprost następny cytat. Narrator przytacza w nim zapiski swego brata, w których ten porównuje człowieka nieświadomego swego pochodzenia i niedbającego o pamięć przodków do zwierzęcia. Zauważa też, że pojęcia jednostki, rodu i narodu stanowią nierozzerwalną całość: *Коли людина дбає за себе, а за рід та народ не дбає, вона живе як тварина. Коли ж дбає за себе і за рід, а не дбає за народ — рід її розпадеться, а вона сама зникчємніє. Коли ж дбає тільки за народ, а рід розсіює, народу не вбереже [...], але так чи так, не дотримуючись натурального права, людина піде в розсіяння. Жити за натуральним правом — це будувати божє царство в серці*³⁴.

Z przytoczonych słów wynika, iż “naturalną kolejną rzeczą” jest harmonia między poczuciem własnej indywidualności a przynależnością do danej rodziny i tradycji narodowej. Ostatnie słowa — dotyczące królestwa Bożego w sercu każdego człowieka — są cytatem z Ewangelii św. Łukasza, a jednocześnie bezpośrednim nawiązaniem do kordocentryzmu Hryhorija Skoworody³⁵. Tradycjonalizm, czy wręcz zachowawczość płynąca z powyższego cytatu, oraz z pozostałych, przytoczonych w tekście jest częściowo uwarunkowana konwencją gatunkową utworu, stylizowanego na XIX-wieczną kronikę rodową. Jednocześnie stanowi wyraz dążeń i potrzeb tożsamościowych współczesnej Ukrainy. Niemalą rolę odgrywają bez wątpienia osobiste przekonania autora. Wałerij Szewczuk wielokrotnie udowodniał, iż ukazanie ciągłości ukraińskiej kultury, zakorzenienie jej w wielowiekowej tradycji jest jednym z jego głównych założeń literackich. Sam autor określił siebie jako “antygogola” ukraińskiej literatury, podkreślając, iż dąży do przewartościowania stworzonej przez rosyjskiego pisarza wizji Ukrainy (a właściwie Małorosji). Ukraina Gogola to, zdaniem Szewczuka, egzotyczna, stylizowana na ludowość i przedstawiona w konwencji lekko ironicznej rosyjska prowincja, którą autor *Martwych dusz* obserwuje z pozycji pisarza jednoznacznie rosyjskojęzycznego. Gogol nie przedstawia, zdaniem Wałerija Szewczuka, Ukrainy jako zakorzenionej w historii całości kulturo-

³¹ Р. Корогодський, *У пошуках внутрішньої людини*, Київ 2002, с. 67.

³² І. Приліпко, *ззнач. джер.*, с. 141.

³³ В. Шевчук, *ззнач. джер.*, с. 47.

³⁴ Там само, с. 65.

³⁵ Г. Сковорода. *Вибрані твори*, ред. Л. Ушкалов, Харків 2007, с. 20.

wej, lecz w konwencji, którą można określić jako „cepeliową”³⁶. W postulat zmiany tego rodzaju rozumienia ukraińskiej kultury i tradycji wpisuje autor motyw podróży/wędrówki. Przedstawiając go jednak w konwencji całkowicie odmiennej od dominujących współcześnie przekonań o roli i znaczeniu podróżowania, a także o nomadycznym charakterze podmiotu ponowoczesnego.

Wykaz wykorzystanej literatury

- Корогодський Р., *У пошуках внутрішньої людини*, Київ 2002.
- Кухта Т., *Міфологеми дому і дороги у романі Валерія Шевчука „Тіні зникомі”*, [в:] Електронний ресурс: www.srw.kspu.edu (17.01.2018).
- Москальчук А., *Концепт дорога у структурі художньої картини світу В. Шевчука: традиційні та індивідуально-авторські складники*, [в:] „Синопис: тексти, контексти, медія”, 2015, № 3 (11), Електронний ресурс: <http://synopsis.kubg.edu.ua/index.php/synopsis/article/viewFile/162/153> (27.02.2018).
- Приліпко І., *Художній синкретизм твору Валерія Шевчука „Тіні зникомі”* [в:] „Волинь-Житомирщина. Істор.-філол. збірник з регіон. проблем”, 2010, с. 138–143.
- Сковорода Г., *Вибрані твори*, ред. Л. Ушкалов, Харків 2007.
- Соболь В., *Історіософія національної ідентичності (на прикладі праці Валерія Шевчука)*, [в:] „Донецький вісник Наук. товариства імені Шевченка”, Донецьк 2004, № 5, с. 44–51.
- Тарнашинська Л., *Українське шістдесятництво: профілі на тлі покоління*, Київ 2010.
- Тарнашинська Л., *Художня галактика Валерія Шевчука*, Київ 2001.
- Шевчук В., *Сад життєвських думок, трудів та почуттів. Автобіографічні замітки*, [в:] *Темна музика сосон, Сад життєвський*, Київ 2003, с. 398–399.
- Шевчук В., *Тіні зникомі*, Київ 2002.
- Яковенко С., *Зникомі тіні Валерія Шевчука. Варіації автотематизму*, [в:] „Наукові записки”, 2001, № 19, с. 11–15.
- Bauman Z., *O turystach i włóczęgach, czyli o bohaterach i ofiarach nowoczesności*, [w:] *Ponowoczesność jako źródło cierpień*, Warszawa 2000, s. 133–155.
- Ciechanowska A., *Opisując nomadę*, [w:] „Kultura współczesna”, 2010, № 2, s. 189–196.
- Horolets A., *Dyskursywne konstruowanie podmiotu wiedzącego w wybranych relacjach z podróży*, [w:] „Teksty drugie”, 2012, № 3 (135), s. 134–157.
- Podemski K., *Socjologia podróży*, Poznań 2005.
- Pytlak M., *Emigracje wyobrażone. Podmiot nomadyczny w Pisma do Гаустин Georgiego Gospodinowa*, [w:] „Pamiętnik Słowiański”, 2011, LXI, s. 107–126.

Wykaz wykorzystanej literatury [References]

- Korohodskyi R., *U poshukakh vnutrishnoi liudyny [In Search of Inner Person]*, Kyiv 2002.
- Kukhta T., *Mifologemy domu i dorohy u romani Valeriia Shevchuka „Tini znykomi” [Mythologemes of Home and Road in Valerii Shevchuk’s Novel „Tini znykomi”]*, [v:] Elektronnyi resurs: www.srw.kspu.edu (17.01.2018).
- Moskalchuk A., *Kontsept doroha u strukturi khudozhnoi kartyny svitu V. Shevchuka: traditsiini ta indyvidualno-avtorski skladnyky [Concept Culture in Structure of Fiction World Image: Traditional and Individual Author Constituents]*, [v:] „Synopsis: teksty, konteksty, mediia”, 2015, № 3 (11), Elektronnyi resurs: <http://synopsis.kubg.edu.ua/index.php/synopsis/article/viewFile/162/153> (27.02.2018).
- Prylipko I., *Khudozhnii synkretyzm tvoruu Valeriia Shevchuka „Tini znykomi” [Fiction Syncretism of Valerii Shevchuk’s Work „Tini znykomi”]*, [v:] „Volyn-Zhytomyrshchyna. Istor.-filol. zbirnyk z rehion. problem”, 2010, s. 138–143.

³⁶ В. Шевчук, *Сад життєвських думок, трудів та почуттів. Автобіографічні замітки*, [в:] *Темна музика сосон, Сад життєвський*, Київ 2003, с. 398–399.

- Skovoroda H., *Vybrani tvory [Selected Works]*, red. L. Ushkalov, Kharkiv 2007.
- Sobol V., *Istoriiosofia natsionalnoi identychnosti (na prykladi pratsi Valeriia Shevchuka) [Historiography of National Identity]*, [v:] „Donetskyi visnyk Nauk. tovarystva imeni Shevchenka”, Donetsk 2004, № 5, s. 44-51.
- Tarnashynska L., *Ukrainske shistdesiatnytstvo: profili na tli pokolinnia [Ukrainian Authors of the 60-ies: Profiles on the background of Generation]*, Kyiv 2010.
- Tarnashynska L., *Khudozhnia halaktyka Valeriia Shevchuka [Fiction Galaxy of Valerii Shevchuk]*, Kyiv 2001.
- Shevchuk V., *Sad zhyteiskykh dumok, trudev ta pochuttiv. Avtobiohrafichni zamitky [Garden of Life Thoughts, Work and Feelings. Authobiographic Notes]*, [v:] *Temna muzyka sosen, Sad zhyteiskyi*, Kyiv 2003, s. 398–399.
- Shevchuk V., *Tini znykomi*, Kyiv 2002.
- Yakovenko S., *Znykomi tini Valeriia Shevchuka. Variatsii avtotematyzmu [Valerii Shevchuk's Work „Tini znykomi”]*, [v:] „Naukovi zapysky”, 2001, № 19, s. 11–15.
- Bauman Z., *O turystach i włóczęgach, czyli o bohaterach i ofiarach nowoczesności*, [w:] *Ponowoczesność jako źródło cierpień*, Warszawa 2000, s. 133–155.
- Ciechanowska A., *Opisując nomadę*, [w:] „Kultura współczesna”, 2010, № 2, s. 189–196.
- Horolets A., *Dyskursywne konstruowanie podmiotu wiedzącego w wybranych relacjach z podróży*, [w:] „Teksty drugie”, 2012, № 3 (135), s. 134–157.
- Podemski K., *Socjologia podróży*, Poznań 2005.
- Pytlak M., *Emigracje wyobrażone. Podmiot nomadyczny w Писма до Гайстун Georgiego Gospodinowa*, [w:] „Pamiętnik Słowiański”, 2011, LXI, s. 107–126.